

Ключевые слова: курганы, древний Переяслав, археологические исследования, Т.Г. Шевченко.

Teteria D., Teteria S. The ancient mounds of Pereyaslav and its surroundings and Taras Shevchenko.

The unique monuments of cultural heritage, as Kurgans of ancient Pereyaslav and its neighborhood were considered in this article, also were showed their connection with Taras Shevchenko's creative contribution. These ancient buildings are one of the most numerous among the monuments of archeology at the territory of Pereyaslav. Great part of them is concentrated in the district of the Old Pereyaslav. These objects attract attention of scientists, archeologists, historians, ethnographers, who were interested in history of Pereyslav for a long time.

Taras Shevchenko, a great Ukrainian poet, writer, artist, public figure, who during some time was the part of Temporary commission for analyzing of an ancient acts in the Kiev, Volhynia and Podolia General Governorate, pay attention to these monuments. When he was in Pereyaslav in 1845, Taras Grygorovich looked over and described Kurgany of Pereyaslav and its neighborhood and other monuments of ancient Pereyaslav. These memories of old times found a representation in his poetic and prosaic works.

The authors offer measures directed on saving of Kurgans, which are connected to Shevchenko's being in Peryaslav.

Keywords: Kurgans, ancient Pereyaslav, archeological researches, Taras Shevchenko.

Одержано 30.09.2015

УДК 94:373.5(477.53/477.41) «18/19»

**Юлія Куценко
(Переяслав-Хмельницький)**

КЛАСИФІКАЦІЯ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті висвітлюється класифікація середніх освітніх установ Полтавської губернії та з'ясовуються особливості тогочасних навчальних закладів. Мета дослідження – на основі вивчення джерел та здобутків історіографії з'ясувати особливості класифікації освітніх установ у Полтавській губернії. У процесі опрацювання комплексу джерел були використані загальнонаукові методи: аналітичний, узагальнюючий, індуктивно-дедуктивний, системний, метод актуалізації та історико-типологічний.

Процес становлення та поширення середньої освіти в Полтавській губернії представлений функціонуванням середніх навчальних закладів (гімназій, прогімназій, училищ, семінарій, інституту), які в певній мірі залежали від царського уряду та місцевого керівництва.

У дореволюційній системі освіти Полтавської губернії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. можна виділити відомства навчальних закладів, або під опікою кого вони знаходилися: духовне (реалізувалося в духовних училищах, семінаріях); приватне (власнорічне гімназіям, прогімназіям, пансіонам); імператриці Марії (Маріїнська гімназія та Інститут шляхетних дівчат); державне (міністерське) (характерне для гімназій).

Ключові слова: навчальні заклади, жіноча освіта, освітні установи, вихованці, духовна освіта, приватні навчальні заклади.

Серед проблем історії і культури України важливе місце посідає дослідження формування і особливостей розвитку системи освіти, діяльності середніх навчальних закладів. Вивчення процесу створення та функціонування освітніх установ дозволяє виявити на мікрорегіональному рівні формування та умови розвитку освіти на території України, простежити історичні закономірності генези навчання у Полтавській губернії, прокласти

своєрідний «місток» між минулим і сучасністю. Набутий досвід вирішення освітянських проблем XIX – початку XX ст. є досить важливим, а тому його варто враховувати і практично використовувати сучасним представникам влади та педагогам.

Приватна ініціатива в освіті Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. характеризувалася заснуванням та утримуванням приватних навчальних закладів, які надавали середню освіту. Зауважимо, що дослідники імперського періоду, зокрема В.В. Григорьев, І.А. Альошинцев висвітлюють певні аспекти розвитку приватної освіти, при її характеристиці звертаються, перш за все, до розгляду урядової політики щодо таких освітніх установ [2, 9].

У ході наукового пошуку встановлено, що в досліджуваній період у Російській імперії діяли два типи приватних освітніх установ: відкриті та закриті. Останні надавали учням також повне утримання. Такі приватні навчальні заклади в історико-педагогічній літературі одержали назву – приватні пансіони. Пансіони – це закриті приватні навчальні заклади, в яких не просто викладалися різногалузеві предмети, а здійснювалося виховання й утримання учнів. Основне значення цих навчальних закладів полягало у наданні вихованцям орієнтованої підготовки до державної служби й енциклопедичної освіти. Це давало можливість таким навчальним закладам формувати особистість, здібності молодих дворян для досягнення успіху в подальшій діяльності. Архівні матеріали свідчать, що ініціаторами та власниками приватних шкіл у другій половині XIX – початку XX ст. у Полтавській губернії були особи різних соціальних станів, освітнього рівня, суспільного становища тощо [38, спр. 360; 39, спр. 108.].

Утримувачами приватних навчальних закладів означеного періоду були особи, які не тільки мали ґрунтовні професійно-педагогічні знання, а й безпосередньо працювали в тогочасних державних навчальних закладах. Найкращі умови для виховання дітей, як правило, створювалися в родині учителів. Суспільне становище вчителя давало йому більше права мати пансіонерів, ніж будь-якій іншій особі [25, с. 26]. Зауважимо, що їх появу в освітньому середовищі Російської імперії зумовили такі чинники: незадоволення вищих верств тогочасного суспільства державною середньою школою, а також прагнення для своїх дітей кар'єрного розвитку, що потребувало більш високого рівня підготовки для вступу до університетів.

Жіночі пансіони в Полтавській губернії в період 1812-1836 рр., мали характер закритих станових навчальних закладів. Вони призначалися для навчання та виховання дітей вищих верств населення – дворян, купців двох вищих гільдій та обер-офіцерів. Лише в 1878 р. дозволено приймати дочок усіх станів, не обкладених подушним податком. Заснування пансіонів створило альтернативу домашній освіті, доступній лише заможним представникам суспільства.

До початку 60-х рр. XIX ст. в Полтавській губернії діяло 24 приватні навчальні заклади. Сюди входили і жіночі приватні пансіони, які поділялися на три категорії, що прирівнювалися до гімназій, повітових та парафіяльних училищ.

Дослідник О. Перетяцько класифікував вітчизняні приватні школи за освітнім рівнем кінця XIX – початку XX ст. наступним чином: навчальні заклади I розряду (середні школи): гімназії різних типів, реальні училища, комерційні училища; навчальні заклади II розряду (школи підвищеного рівня): прогімназії, ремісничі училища [26, с. 95]. Різноманітність типів приватних шкіл наприкінці XIX – початку XX ст. відмічає і сучасна російська дослідниця О. Розенко. Вона зазначає, що «приватні школи різнилися одна від іншої не лише педагогічними концепціями, й складом учнів, фінансовим становищем та організаційними умовами» [28, с. 37-42].

Реформи 60-х рр. XIX ст. в Російській імперії внесли суттєві зміни в охоплення освітою жіноцтва. Якщо раніше жіноча освіта зосереджувалася на навчанні дівчат мистецтву гарних манер, то поступово такий підхід до освіти зазнав змін. Жіноча освіта набувала розвитку, оскільки «как бы ни была скромна доля влияния школы на

образование женщины, в сравнении с влиянием окружающей ее среды, но воззрения, привитые ей опытными учителями, притом в том возрасте, когда приобретенные впечатления остаются неизгладимыми, не могут остаться для женщины бесследными в ее общественной жизни» [1, с. 5-7].

У 1856 р. міністр народної освіти О.С. Норов дійшов висновку, що існуючі на той час інститути і приватні пансіони, як єдині форми суспільної школи для жінок, не задовольняють їх потреби. З наступного року дозволялося відкривати у губернських і великих повітових містах жіночі училища для дівчат усіх станів з метою надання їм належної освіти. Вже в травні 1860 р. почали функціонувати жіночі училища, що відповідно до навчальних програм поділялися на училища 1-го розряду, які наближалися до курсу гімназій, училища 2-го розряду, що повторювали курс повітових училищ. Повний курс навчання в училищі 1-го розряду становив 6 років, а в училищі 2-го розряду – 3 роки. У 1870 р. училища 1-го розряду були перейменовані в гімназії, училища 2-го розряду – в прогімназії [18, с. 16].

З 1862 р. всі жіночі середні навчальні заклади (гімназії та прогімназії) Міністерства народної освіти були під опікою імператриці Марії Олександрівни і отримали найменування Маріїнських. Перша жіноча гімназія в Росії відкрилася 19 квітня 1858 р. у Петербурзі і була названа Маріїнською на честь імператриці. У 1868 р. відкривається перша жіноча загальноосвітня гімназія в Одесі, яка готувала з обдарованих учениць учителів для Новоросійського краю та балканських країн. Гімназія теж називалася Маріїнською на честь дружини царя, яка не лише дарувала своє ім'я новому навчальному закладові, а й стала попечителем, внесла пожертвування на утримання гімназії. Отже, першими жіночими гімназіями, які з'явилися в Україні, були гімназії відомства імператриці Марії. Статут цих закладів був затверджений у 1862 р. У 1879 р. навчальні плани гімназій були змінені з метою наближення їх до інститутів. Кількість жіночих середніх навчальних закладів відомства імператриці Марії з кожним роком збільшувалася. Динаміку їх росту в Російській імперії можна простежити по відомостях: 1858 р. – 4; 1864 р. – 14; 1874 р. – 32; 1884 р. – 30; 1894 р. – 32; 1904 р. – 31; 1914 р. – 34 [17, с. 135].

Наприкінці 1818 р., завдяки місцевій ініціативі, було відкрито освітню установу для шляхетних дівчат. Полтавський інститут шляхетних дівчат – це закритий (із цілорічним пансіоном – проживанням, харчуванням і вихованням) навчальний заклад, який діяв у Полтаві протягом 1818-1917 рр. [3, с. 59-60]. Ця освітня установа була першою серед губернських міст і шостою в Російській імперії взагалі та єдиним у Полтавській губернії середнім навчальним закладом для дочок збіднілих дворян (пізніше за плату стали приймати дочок духовенства і купців). Він давав не тільки освіту, але й посилене естетичне й етичне виховання та право на посаду домашніх виховательок дітей із дворянських родин і духовенства. Зміст навчання й права випускниць у цьому закладі були майже такими ж, як і в жіночих гімназіях. Ідею функціонування інституту надала дружина військового генерал-губернатора Малоросії князя Миколи Рєпніна Варвара. Вона запропонувала полтавському дворянству створити освітню установу в якій за рахунок громадської благодійності отримували б освіту 15 дівчат (по одній від повіту) [23, с. 239-242]. У свою чергу, кожний повіт повинен був визначити та рекомендувати Раді інституту «одну самобеднейшую и имеющую более других право на участие и пособие по несчастному её положению» дівчину 8-10-річного віку, котра мала безсумнівні докази своєї належності до дворянства. Крім того, заклад міг приймати 9-12-річних дівчат із дворянських сімей та християнських родин, купців перших двох гільдій. Пропозиція про відкриття інституту була підтримана полтавським дворянством. У день відкриття (12 грудня 1818 р.) до нього було зараховано 20 учениць. До закладів Відомства імператриці Марії Полтавський інститут шляхетних дівчат увійшов у грудні 1854 р. Друга половина XIX ст. характеризується активізацією створення жіночих інститутів у губерніях Російської імперії. Зокрема, інститути відомства імператриці Марії створюються в Одесі (1829 р.), Києві (1834 р.) та Керчі (1835 р.).

Отже, у 1858 р. в Російській імперії почали відкриватися перші жіночі навчальні заклади відомства імператриці Марії. Це відомство виникло у 1796 р., як канцелярія імператриці Марії Федорівни, яка очолювала лише один заклад – Виховне товариство шляхетних дівчат, а згодом і ряд інших жіночих навчальних закладів. Після смерті імператриці ця установа стала називатися «Відомством закладів імператриці Марії». До Маріїнських жіночих гімназій приймалися дівчата усіх станів та віросповідань, які досягли восьмирічного віку. Ці гімназії становили проміжний рівень між середніми школами та університетами.

Духовними навчальними закладами, які надавали середню освіту в Російській імперії були духовні та єпархіальні училища, семінарії. Одним з головних напрямків діяльності православного духовенства Полтавської єпархії було створення мережі чоловічих та жіночих духовних освітніх установ. Такі навчальні заклади були не тільки місцем здобуття духовної освіти, але й розповсюдженням православної віри в єпархії.

Основним завданням духовних училищ залишалася підготовка синів духовенства до вступу в семінарію. Це зумовлювало переважно їх становий характер, що стало важливим фактором у формуванні духовної освіти єпархії протягом досліджуваного періоду.

Зокрема, Св. Синод у 1803 р. видав указ про сприяння розвитку народної освіти в Полтавській губернії, для настоятелів парафій рекомендації, згідно яких духовенство мало віддавати своїх дітей учитися до Переяславської семінарії. За недотримання цих настанов можна було позбавитися причетницьких місць, зокрема такий випадок був у Хорольському повіті [16, 36, 32]. В указі Св. Синоду, направленому до Полтавської консисторії в 1820 р., зосереджувалася увага на необхідності віддавати дітей духовного походження навчатися до духовних училищ та семінарії [12, 72 зв.-73 зв.]. Таким чином, діти духовенства набували соціального статусу, так би мовити, духовних кантоністів: вони з дитинства були приречені до заміщення духовних посад [4, 35, 15, 37]. Цьому сприяла й низка синодальних указів стосовно молодих людей духовного стану. Зауважимо, що жодне відомство не мало права взяти їх на службу без дозволу Св. Синоду.

На початку 1850-х рр. постановою Св. Синоду скасовувалося обов'язкове навчання дітей духовенства (за винятком сиріт) в духовних училищах. Але тепер право на вступ до духовних повітових училищ мали лише діти духовенства віком від 9-12-и років (циркуляром Духовно-навчального управління «Про перетворення духовних парафіяльних та повітових училищ на духовні повітові училища») [40, 9-9 зв.].

У духовних училищах Полтавської єпархії дореформеного періоду можна спостерігати наявність учнів світського походження – «різничинців», які там навчалися на підставі офіційного дозволу Комісії духовних училищ (1822 р.). Проте їх частка була мізерною, адже світські особи не дуже охоче йшли до цих закладів. Така ситуація тривала до введення в Росії в 1874 р. загальної військової повинності, за якою в духовних навчальних закладах вихованці світського походження щодо відбування військової повинності набули рівних прав із дітьми духовенства [5-7, 30-31, 14, 33-34, 27, 13].

Цей факт підтверджують численні документи Лубенського духовного училища, серед яких знаходяться справи про отримання спеціального дозволу для навчання дітей недуховного походження в цьому закладі. Наприклад, у зверненні правління Полтавської семінарії до смотрителя та інспектора училища зазначалося, що за наявності метричного свідоцтва про народження та хрещення семінарське правління «дозволяє поименованим різничинцям обучаться в училище приватно» [10, 7-7 зв.].

Отже, дореформений період у єпархії означений становленням елементів системи духовної освіти та формуванням мережі духовних училищ, представлених чотирма закладами. Така кількість зумовлювалась ініціативністю та авторитетом правлячих єпархіальних архієреїв, активною діяльністю місцевого духовенства та широким спектром допомоги доброчинців. Духовні училища функціонували відповідно до загальноурядової політики в галузі освіти.

Важливим етапом для Полтавської єпархії став 1876 р. – завершення організації системи духовних навчальних закладів регіону, коли Полтавське духовне училище перемістилося з Хрестовоздвиженського монастиря у власні будівлі. Хоча духовні училища цього періоду не позбулися повністю рис становості в системі освіти, вони надавали можливість здобувати спеціальну освіту й світським особам. Духовні училища єпархії (Переяславське, Полтавське, Лубенське, Роменське) формували основні засади людського характеру, вміння оволодівати знаннями і досягати поставленої в житті мети.

Важливою освітньою установою була Полтавська духовна семінарія. Духовна семінарія – це середній навчально-виховний заклад для підготовки юнацтва до служіння православної церкві. Навчання в семінаріях було безкоштовним, причому сиріт та дітей з бідних родин приймали на державне утримання. Більша частина вихованців призначалася єпархіальним керівництвом на місця священно- та церковнослужителів або на посади вчителів і наглядачів у духовні навчальні заклади. Полтавська семінарія мала 6 класів, 13 відділень.

У дореволюційній семінарії як закритому закладі здобували освіту лише сини духовенства (наприклад, у 1864 р. усі 317 семінаристів належали до духовного стану) [8, 24]. Випускники семінарії згідно імператорського наказу від 17 червня 1826 р. позбавлялися права виходу з духовного відомства. Їм дозволялося продовжувати духовну освіту, або йти на духовну службу.

Реформи, що відбулися за часів обер-прокурора М.О. Протасова, сприяли зближенню системи духовних навчальних закладів зі світськими. У семінарії почали викладати природничі дисципліни, медицину, сільське господарство. Першого року на заняття з медицини у вищому відділенні семінарії відводилася 1 година на тиждень, другого року – 2 [4]. Це дозволяло учням отримувати елементарні знання з медицини та право вступати до медичних академій.

За статутом 1867 р. метою навчання у семінаріях проголошувалося виховання освічених представників духовенства, а також певною мірою збереження виходу вихованців та випускників семінарій з духовного відомства. Перш за все, це стосувалося юнаків, які навчалися за рахунок держави. Учні, котрі вирішили залишити духовну службу та перейти на цивільну роботу, мали повернути всі витрачені на них за роки навчання кошти [11, спр. 268]. До семінарій зараховувалися (в усі класи, крім шостого) юнаки всіх суспільних станів віком від 14 до 16 років (за статутом 1884 р. верхній віковий рубіж вступників піднявся ще на 2 роки), які пройшли курс у навчальних закладах або отримали освіту вдома. З усіх абітурієнтів перевага все ж таки віддавалася випускникам духовних училищ. Враховуючи відносно велику кількість початкових духовних закладів у Полтавській єпархії, можна зазначити, що бажаючих вступити до місцевої семінарії завжди було дуже багато, а за кількісною характеристикою цей заклад був одним з найчисельніших на території України.

Подальша доля випускників Полтавської семінарії, які прагнули навчатися у вищих духовних навчальних закладах, не залишалася поза увагою духовенства єпархії. У цьому значну допомогу надавало Свято-Макар'ївське братство, зокрема воно виділило грошову допомогу (20 крб.) студенту семінарії Н. Верпеке, який готувався вступати до Київської духовної академії, а на прохання двох студентів Московської духовної академії І. Захаржевського та А. Грабовського (колишніх вихованців семінарії) допомогти оплатити утримання в навчальному закладі виділило кожному по 50 крб. [29, 21-22].

Таким чином, Полтавська духовна семінарія як головний духовно-навчальний заклад в єпархії займала гідне місце серед навчальних закладів регіону. Її становлення та розвиток у дореволюційний період відображали запровадження державою єдиної системи духовної освіти. Головна відмінність дореформеної семінарії полягала в тому, що вона була яскраво вираженим становим навчальним закладом. Такі характерні особливості як зміна її місцезнаходження (переміщення з Переяслава до Полтави), високий освітній

рівень викладацького складу, прагнення єпархіальних архієреїв удосконалити організацію навчально-виховного процесу, утримання певного відсотку вихованців за рахунок держави та меценатів стали основними для Полтавської семінарії першого періоду.

У другій половині XIX – на початку XX ст. єпархіальні жіночі училища залишалися єдиними спеціальними середніми жіночими закладами, що належали духовному відомству. Вони виконували двояку роль: з одного боку, надавали можливість отримати дочкам духовенства гідну освіту, за своїм рівнем наближену до гімназичної, з іншого, – полегшували існування представникам духовенства, відкриваючи можливість їх дітям одержати безкоштовну освіту. У Полтавській єпархії поряд із чоловічими єпархіальними училищами діяло *жіноче єпархіальне училище*, яке також підпорядковувалося духовному відомству. Головне його призначення – надання дочкам духовенства гідної освіти та здобуття дівчатами професії вчительки (у першу чергу для роботи в церковних школах). Місцеве керівництво опинилось перед вибором: де краще відкрити училище. На право розміщення цього закладу претендували два міста: Лубни та Полтава. Перше, з урахуванням географічного положення та матеріальних можливостей, було більш зручним. Друге надавало більше переваг для організації навчального процесу; до того ж у Російській імперії училища для дочок духовенства зазвичай відкривали в губернських містах [19-20]. Останні два чинники, ймовірно, відіграли вирішальну роль при обранні міста, що дозволило започаткувати жіноче єпархіальне училище в Полтаві в 1868 р. (одразу після затвердження статуту для подібних навчальних закладів).

Таким чином, духовна освіта в Російській імперії протягом XIX – початку XX ст. зазнала корінних змін. У дореформений період духовна школа являла собою основну соціальну базу вченості та освіти, адже державна мережа навчальних закладів розвивалася дуже повільно.

Серед багатьох середніх навчальних закладів Російської імперії одне з найпочесніших місць займають гімназії. Такі освітні установи не просто давали можливість після закінчення вступати до університетів, а й виховували творчих, інтелігентних та освічених вихованців. Гімназії XIX – початку XX ст. поділялися на державні і приватні, а за статтю – чоловічі й жіночі. Створення та функціонування державних гімназій переважно відбувалося в другій половині 50-60-х рр. XIX ст.

Гімназія – це середній навчальний заклад, в якому надавалась «класична» освіта. Напрямок навчання й виховання у ній орієнтувався на гуманітарні навчальні дисципліни, а саме – на вивчення іноземних мов (латинську, іноді – давньогрецьку, а також – французьку й німецьку). У 1914-1917 рр. діяв новий навчальний план, за яким зменшувалась кількість годин на давні мови й збільшувалася на «реальні» предмети. Класичні чоловічі гімназії відрізнялися від жіночих тривалішим на рік основним терміном навчання (що давало право на вступ до університетів), наявністю уроків гімнастики й військової підготовки. У жіночих гімназіях обсяг і глибина підготовки були меншими, ніж у чоловічих, що формально й створювало перепони для вступу жінок до університетів.

Перші жіночі гімназії, що ввійшли до офіційної системи народної освіти, почали відкриватися лише в другій половині XIX ст. Проте їх кількість була невеликою і зростала до кінця XIX століття досить повільно.

Положення про жіночі училища відомства МНО затверджено 30 травня 1858 р. Мета таких освітніх установ полягала в наданні вихованкам релігійно-моральної та розумової освіти, яку повинні вимагати від кожної жінки, а особливо від майбутньої дружини та матері [2]. У травні 1870 р. затверджено нове положення про жіночі гімназії і прогімназії МНО, у якому йшлося про перейменування жіночих училищ в гімназії та прогімназії. Відтепер навчальний термін у гімназіях продовжувався на один рік, відповідно навчання ставало семирічним. Жіночі гімназії МНО призначалися для дівчаток усіх станів та віросповідань. Такі освітні установи склалися з підготовчого класу, семи основних та восьмого – педагогічного – класів. При закінченні освітньої установи вихованки, які

закінчили сім класів, отримували атестат про звання учительки початкової школи, а тим, хто закінчував вісім класів, – домашньої учительки. Право навчати і виховувати дітей у сім'ї отримували вихованки, яким надавалась медаль за значні успіхи при закінченні навчального закладу. По закінченні восьмого класу випускниці могли вступати до Вищих жіночих курсів без іспитів. Усі жіночі гімназії МНО були платними [35].

Жіночих державних освітніх установ у Полтавській губернії функціонувало шість (Кобеляцька, Лубенська, Пирятинська, Зиньківська, Переяславська, Золотоніська).

Важливу мережу середніх навчальних закладів у Полтавській губернії становили чоловічі гімназії, їх нараховувалося три. Вони функціонували в таких повітових містах як: Переяслав, Лубни, Полтава. Встановлено, що кількість державних гімназій була надто низька в порівнянні з приватними освітніми установами, а тому, через забюрократизованість керівництвом державної системи освіти та браком коштів для подальшого їх розвитку, й збільшувалася мережа приватних навчальних закладів.

Отже, у дореволюційній системі освіти Полтавської губернії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. можна виділити відомства навчальних закладів, або під опікою кого вони знаходилися:

- *духовне* (реалізувалося в духовних училищах, семінаріях);
- *приватне* (власне гімназіям, прогімназіям, пансіонам);
- *імператриці Марії* (Маріїнська гімназія та Інститут шляхетних дівчат);
- *державне (міністерське)* (характерне для гімназій).

Духовному відомству царський уряд надавав відносно більше уваги. Це пояснюється тим, що церква діяла на освітянській ниві разом з імперським урядом, який намагався максимально використати у своїх цілях функції РПЦ: вплив на віруючих, захист їх від гріховних потягів, виховання в людях почуття обов'язку, перетворення права на моральну звичку. З'ясовано, що у Полтавській губернії в зазначений період діяли духовні та єпархіальні училища в Ромнах, Полтаві, Лубнах, Переяславі, а також функціонувала Полтавська духовна семінарія.

Через забюрократизованість керівництвом державної системи освіти та браком коштів для подальшого розвитку цієї системи збільшувалося створення мережі приватних навчальних закладів. До початку 60-х рр. ХІХ ст. у Полтавській губернії діяло 24 приватних навчальних заклади. Сюди входили і жіночі приватні пансіони, що поділялися на три категорії і прирівнювалися до гімназій, повітових і парафіяльних училищ.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Александрович В.С. 25-летие Киевской женской гимназии Министерства народного просвещения / В.С. Александрович. – К., 1895.
2. Алешинцев И. История гимназического образования в России (XVIII-XIX вв.) / И. Алешинцев. – С.-Пет.: Изд. О.Богдановой, 1912. – 352 с.
3. Бантыш-Каменский Д.Н. Словарь достопамятных людей Русской земли / Д.Н. Бантыш-Каменский. – Петербург, 1817. – Ч. 3. – С. 59-60.
4. Белявский Ф. О реформе духовной школы. Краткий очерк прошлого средней духовной школы / Ф.О. Белявский. – Ч. I. – СПб.: Синод. типография, 1907. – 230 с.
5. Благовидов Ф. Деятельность русского духовенства в отношении к народному образованию в царствование Александра II / Ф. Благовидов. – Казань: Тип. Императорского Ун-та, 1891. – 374 с.
6. Бучневич В.Е. Записки о Полтаве и ее памятниках / В.Е. Бучневич. – Полтава, 1902. – 440 с.
7. Восторгов И.И. Государственная Дума и церковные школы / И.И. Восторгов. – СПб.: б. и., 1911. – 40 с.
8. Высочайшее повеление об отпуске и распоряжении Полтавского епархиального начальства 1900 г. из капитала тайного советника Судиенко на устройство церковно-учительской школы на Шведской могиле в Полтавской губернии 3 июля 1897 года // Церковные ведомости. – 1897. – № 35. – С. 341.
9. Григорьев С.С. Средняя школа по нашим законам. Исторический очерк / С.С. Григорьев. – СПб.: Изд. Кириш-Баума, 1900.
10. Державний архів Полтавської області (ДАПО). – Ф. 770. – Оп. 1. – Спр. 9 (Об учениках Лубенского духовного училища разночинцах). – 1838 р. – 15 арк.

11. ДАПО. – Ф. 706 (Полтавская духовная консистория). – Оп. 4. – Спр. 268 (Копии указов Консистории. – 1844-1864 гг.). – 137 арк.
12. ДАПО. – Ф. 706. – Оп. 4. – Спр. 174 (Указы консистории 1826-1864 гг.). – 141 арк.
13. Дорохольский Н. По поводу ожидаемой семинарской реформы. / Н. Дорохольский // Церковный вестник. – СПб.: Тип. М. Меркушева, 1902. – № 29. – С. 905-906.
14. Знаменский П.В. История русской Церкви (репринт. изд.) / П.В. Знаменский. – М.: Изд-во Крутицкого патриаршего подворья, 2000. – 461 с.
15. Знаменский П.В. Основные начала духовно-училищной реформы в царствование императора Александра I / П.В. Знаменский. – Казань: Тип. Императорского Ун-та, 1878. – 42 с.
16. Китцын П.К. К вопросу о церковных школах в Малороссии в начале XIX в. / П.К. Китцын // Киевская старина. – 1904. – Т. LXXXVI. – № 7-8. – С. 14-19.
17. Косетченкова Е.А. История становления женского профессионального образования в России во второй половине XIX – начале XX в. / Е.А.Косетченкова // Вестник Северного (Арктического) федерального университета. – 2008. – № 3. – 135 с.
18. Лопухівська А.В. 3 історії розвитку гімназій і ліцеїв в Україні. Посібник для вчителя / А.В. Лопухівська. – К.: ІСДО, 1994. – 100 с.
19. Мысли касательно открытия в Полтавской епархии училища для девиц духовного звания // ПЕВ. – Ч. Неоф. – 1865. – № 3. – С. 82-94.
20. Мысли духовенства о женском духовном училище // ПЕВ. – Ч. Неоф. – 1865. – № 8. – С. 283-286.
21. Отчет о состоянии и деятельности Полтавского Епархиального Свято-Макарьевского Братства за 1896 год (7-я годовщина) // ПЕВ.– Ч. Оф. –1897. – № 29. – С. 740-766.
22. Отчет Совета Полтавского Епархиального Свято-Макарьевского братства за 5-ю годовщину // ПЕВ. – Ч. Оф. – 1895. – № 15. – С. 604-651.
23. Павловский И.Ф. Полтавцы: Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители / И.Ф. Павловский. – Полтава, 1914. – С. 239-242.
24. Памятная книга Полтавской губернии за 1865 г. / Сост. П. Бодянским. – Полтава: б. и., 1865.
25. Пансионы как воспитательные заведения // Педагогическое обозрение. – 1869. – № 8. – С. 22-32.
26. Перетятко О.В. Ідеї реформаторської педагогіки в діяльності приватних початкових та середніх шкіл Харківської губернії (1890-1917 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Олена Валеріївна Перетятко. – Суми, 2001. – 215 с.
27. Преображенский И. Отечественная церковь по статистическим данным с 1840/41 по 1890/91 гг. / И. Преображенский. – СПб.: Арнольд, 1897. – III с. + 236 с.
28. Розенко Е. Частные школы в России в конце XIX – начале XX века // Преподавание истории в школе / Е. Розенко. – 1991. – № 5. – С. 37-42.
29. Сборник действующих и руководственных церковных и церковно-гражданских постановлений по ведомству православного исповедания (Сост. Т. Барсов.). – Т. I. – СПб.: Синод. тип., Б. г. – 656 с.+CLXXVIII с.
30. Сборник государственных знаний / Под ред. В.П. Безобразова: В 8 т. – Т. 1: Заметка о сокращенных сроках воинской повинности и обязательном обучении., Г.С. Сидоренки (проф. Импер. Ун-та св. Владимира). – СПб.: б. и., 1874.
31. Смирнов П. Народное образование и церковно-приходская школа. / П. Смирнов. – СПб.: Тип. Училища Глухонемых, 1899. – 215 с.
32. Судьбы духовной школы // Церковный вестник. – СПб.: Тип. М. Меркушева, 1905. – № 43. – С. 1345-1347.
33. Титович А. Новый тип духовной школы. / А. Титович. – Казань: Изд-во журнала «Сеятель», 1902. – 9 с.
34. Титлинов Б.В. Духовная школа в России в XIX в. К столетию духовно-учебной реформы 1808-го года / Б.В. Титлинов. – Вып. I. – Вильна: Тип. «Русский почин», 1908 – 383 с.
35. Титлинов Б.В. Молодежь и революция: Из истории революционного движения среди учащейся молодежи духовных и средних учебных заведений. 1860-1905 / Б.В. Титлинов. – Л.: Гос. изд-во, 1924. – 170 с.
36. Тихомиров Д.И. О реформе духовной школы / Д.И. Тихомиров. – СПб.: Тип. Комарова, 1905. – 84 с.
37. Фальборк Г. Народное образование в России / Г. Фальборк, В. Чарнолуский. – СПб.: Изд-во О.Н. Поповой, б. г. – 264 с.
38. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДА України у м. Києві). Ф. 707. – Оп. 27 – Спр. 360.
39. ЦДА України у м. Києві. Ф. 707. – Оп. 28 – Спр. 108.
40. ЦДА України у м. Києві. – Ф. 711. – Оп. 2. – Спр. 4583

REFERENCES

1. Aleksandrovich V.S. 25-letie Kievskoi jenskoj gimnazii Ministerstva narodnogo prosvechenia / V.S. Aleksandrovich – K., 1895.

2. Aleshincev I. Istoriya Himnazicheskogo obrazovaniya v Rosii (XVIII-XIX vv.) / I. Aleshincev – S.-Pet.: Izd. O. Bogdanovoy, 1912. – 352 s.
3. Bantish-Kamenskiy D.N. Slovar dostopamiatnih lydei Russkoi zemli / D.N. Bantish-Kamenskiy – Peterburg. – 1817 g. – ch. 3. – str. 59-60.
4. Beliavskiy F.O reforme duhovnoy shkolu. Kratkiy ocherk proshlogo sredney duhovnoy shkolu / F. Beliavskiy – Ch. I. – SPb.: Sunod. tupografia, 1907. – 230 s.
5. Blagovudov F. Deiatelnost ruskogo duhovenstva v otnoshenii k narodnomu obrazovanii v carstvovanie Aleksandra II / F. Blagovudov – Kazan: Tup. Imperatorskogo Un-ta, 1891. – 374 s.
6. Buchnevich V.E. Zapiski o Poltave u ee pamiatnikah / V.E. Buchnevich – Poltava, 1902. – 440 s.
7. Vostorgov I.I. Gosudarstvennaia Duma u cerkovnue shkolu / I.I. Vostorgov – SPb.: b. u., 1911. – 40 s.
8. Visochaishee povelenie ob otpuske i rasporiachenii Poltavskogo eparhialnogo nachalstva 19000 p. iz kapitala taynogo sovetnika Sudienko na ustroystvo cerkovno-uchitelskoy shkolu na Shvedskoy mogile v Poltavskoy gubernii 3 iyulia 1897 goda // Cerkovnie vedomosti. – 1897. – № 35. – S. 341.
9. Hrigoriev S.S. Sredniy shkola po nashim zakonam. Istoricheskiy ocherk / S.S. Hrigoriev – SPb.: Izd. Kirsh-Bauma, 1900
10. DАPO. – F. 770. – Op. 1. – Spr. 9 (Ob uchenikah Lubenskogo duhovnogo uchilisha raznochinchah). – 1838 r. – 15 ark.
11. DАPO. – F. 706 (Poltavskaia duhovnaia konsistoria). – OP. 4. – Spr. 268 (Kopii ukazov Konsistorii. – 1844-1864 gg.). – 137 ark.
12. DАPO. – F. 706. – Op. 4. – Spr. 174 (Ukazu konsistorii 1826-1864 gg.). – 141 ark.
13. Doroholskiy N. Po povodu ojidaemoi seminarskoi reformu / N. Doroholskiy // Cerkovnui vesnic. – SPb.: Tup. M. Merkusheva, 1902. – № 29. – S. 905-906.
14. Znamenskuy P.V. Istoriia russkoy Cerkvu (reprint. uzd.) / P.V. Znamenskuy. – M.: Uzd-vo Krutuckogo patruarshego podvorja, 2000. – 461 s.
15. Znamenskiy P. Osnovnie nachala duhovno-uchilishnoy reformu v carstvovanie imperatora Aleksandra I / P. Znamenskuy. – Kazan: Tup. Imperatorskogo Un-ta, 1878. – 42 s.
16. Kuticin P.K. K voprosu o cerkovnih shkolah v Malorossii v nachale XIX v. / P.K. Kuticin // Kievskaja starina. – 1904. – T. LXXXVI. – № 7-8. – S. 14-19.
17. Kosetchenkova E.A. Istoria stanovlenia jenskogo profesionalnogo obrazovaniya v Rossii vo vtoroi polovine XIX – nachale XX v. / E.A. Kosetchenkova // Vestnik Severnogo (Arktucheskogo) federalnogo universiteta. – 2008. – № 3. – 135 s.
18. Lopuhivska A.V. Z istorii rozvutku gimnaziy i liceiv v Ukraini. Posibnuk dlja vchutelia / A.V. Lopuhivska. – K.: ISDO, 1994. – 100 s.
19. Musli duhovenstva o jenskom duhovnom uchilishu // PEV. – Ch. Neofic – 1865. – № 8. – S. 283-286.
20. Musli kasatelno otrutia v Poltavskoi eparhii uchilisha dlja devic duhovnogo zvania // PEV. – Ch. Neofic. – 1865. – № 3. – S. 82-94.
21. Otchet o sostoianii i deiatelnosti Poltavskogo Eparhialnogo Sviato-Makarevskogo Bratstva za 1896 god (7-ia godovchina) // PEV. – Ch. Of. – 1897. – № 29. – S. 740-766.
22. Otchet soveta Poltavskogo Eparhialnogo Sviato-Makarevskogo bratstva za 5-y godovchinu // PEV. – Ch. Of. – 1895. – № 15. – S. 604-651.
23. Pavlovskiy I.F. Poltavs: Ierarhi, gosudarstvennie i obshestvenie deiateli i blagotvoriteli. / I.F. Pavlovskiy – Poltava, 1914. – Str. 239-242.
24. Pamytnaia kniga Poltavskoy gubernii za 1865 g. / Sost. P. Bodianskim. – Poltava: b. u., 1865.
25. Pansioni kak vospitatelnie zavedeniy // Pedagogicheskoe obozrenie. – 1869. – № 8. – S. 22-32.
26. Peretiatko O.V. Idei reformatorskoi pedagogiki v diialnosti privatnih pochatkovih ta srednih shkil Harkivskoi gubernii (1890-1917 rr.) : dis. ... kand. ped. nau : 13.00.01 / Olena Valeriivna Peretiatko. – Sumi, 2001. – 215 s.
27. Preobrajenskuy I. Otechestvenai cerkov po statutucheskum danum s 1840/41 po 1890/91 gg. – SPb.: Arngold, 1897. – III s. + 236 s.
28. Rozenko E. Chastnie shkoli v Rosii v konce XIX – nachale XX veka // Prepodavanie istorii v shkole / E. Rozenko. – 1991. – № 5. – S. 37-42.
29. Sbornik deistvuychih i rukovodstvenih cerkovnuh i cerkovno-gragdanskih postanovlenii po vedomstvu pravoslavnogo ispovedaniya (Sost. T. Barsov.). – T. I. – SPb.: Sunod. tup., B. g. – 656 s.+CLXXVIII s.
30. Sbornik gosudarstvenuh znaniy / Pod red. V.P. Bezobrazova: V 8 t. – T. 1: Zametka o sokrashenih srokah voinskoy povinnosti u obiazatelnom obuchenii, G.S. Sidorenki (prof. Imper. Un-ta sv. Vladimera). – SPb.: b. u., 1874.
31. Smurnov P. Narodnoe obrazovanie I cerkovno-pruhodskaia shkola / P. Smurnov. – SPb.: Tup. Uch-sha Gluhonemuh, 1899. – 215 s.
32. Sudbu duhovnoi shkolu // Cerkovnui vesnic. – SPb.: Tup. M. Merkusheva, 1905. – № 43. – S. 1345-1347.
33. Tutovich A. Novuy tup duhovnoy shkolu / A. Tutovich. – Kazan: Izd-vo jurnala «Seiatel», 1902. – 9 s.
34. Tutlunov B.V. Duhovnaia shkola v Rossii v XIX v. K stoletuy duhovno-uchebnoy reformu 1808-go goda / B.V. Tutlunov. – Vup. I. – Vulna: Tup. «Russkiy pochin», 1908 – 383 s.

35. Tutlunov B.V. Molodeg i revolucui: Iz istorii revoluceonnogo dvigenia sredi uchaysheysia molodegu duhovnuh i srednih uchebnuh zavedeniy. 1860-1905 / B.V. Tutlunov – L.: Gos. izd-vo, 1924. – 170 s.
36. Tihomirov D.I. O reforme duhovnoi shkolu / D.I. Tihomirov. – SPb.: Tup. Komarova, 1905. – 84 s.
37. Falbork G. Narodnoe obrazovanie v Rossii / G. Falbork, V. Charnoluskiy. – SPb.: Izd-vo O.N. Popovoy, b. g. – 264 s.
38. TsDIA Ukrayiny u m. Kyievi. F. 707. – Op. 27 – Spr. 360.
39. TsDIA Ukrayiny u m. Kyievi. F. 707. – Op. 28 – Spr. 108.
40. TsDIA Ukrayiny u m. Kyievi. F. 711. – Op. 2. – Spr. 4583.

Куценко Ю. Классификация учебных заведений Полтавской губернии второй половины XIX – начала XX в.

В статье освещается классификация средних образовательных учреждений Полтавской губернии и выясняются его особенности в системе тогдашних образовательных реформ. Цель исследования – на основе изучения источников и достижений историографии выявить особенности классификации образовательных учреждений в Полтавской губернии. В процессе обработки комплекса источников были использованы общенаучные методы: аналитический, обобщающий, индуктивно-дедуктивный, системный, метод актуализации и историко-типологический.

Процесс становления и распространения среднего образования в Полтавской губернии представлен функционированием средних учебных заведений (гимназий, прогимназий, училищ, семинарии, института), которые в определенной степени зависели от царского правительства и местного руководства.

В дореволюционной системе образования Полтавской губернии второй половины XIX – начала XX в. можно выделить ведомства учебных заведений, или под опекой кого они находились: духовное (реализовывалось в духовных училищах, семинариях) частное (свойственное гимназиям, прогимназиям, пансионатам) императрицы Марии (Мариинская гимназия и Институт благородных девиц), государственное (министерское) (характерное для гимназий).

Ключевые слова: *учебные заведения, женское образование, образовательные учреждения, воспитанники, духовное образование, частные учебные заведения.*

Kutsenko Ju. Classification of schools Poltava province during the second half of XIX – early XX century.

The article deals with the classification of secondary educational institutions of Poltava province and find out its features in the system of the then educational reforms.

The purpose of the research is on the basis of study of sources and historiography achievements clarify the features classification of educational institutions in the province of Poltava. During the processing of complex sources used general scientific methods: analytical, synthesis, inductive-deductive, system, method of updating historical and typological.

The process of formation and distribution of secondary education in the province of Poltava, presented the functioning of the secondary schools (high schools, Progymnasiums, schools, seminary, institute), which to some extent dependent on the imperial government and local authorities.

In pre-revolutionary education Poltava province the second half of XIX – early XX century. You can select departments of educational institutions or under the care of who they were: the spiritual (implemented in religious schools, seminaries) private (characteristic gymnasium, gymnasia, boarding-schools) empress Maria (Mariinsky Gymnasium and the Institute for Noble Maidens) state (ministerial) (typical for high schools).

Keywords: *education, women's education, educational institutions, students, religious education, private schools.*

Одержано 22.09.2015